

ТЕМА 14

ІНСТИТУЦІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

1. Напрями інституційних перетворень в Україні в 90-х рр. ХХ ст.
2. Характер та наслідки інституційної трансформації вітчизняної економіки.

1. Напрями інституційних перетворень в Україні в 90-х рр. ХХ ст.

Особливості трансформації економіки України та інших постсоціалістичних країн довели важливість формування адекватної інституційної структури для заснування ефективно діючих економічних організацій та досягнення успішних макроекономічних результатів. Декларативне оголошення інституційних перетворень – лише перший крок до їх реального здійснення. Має бути проведена тривала робота з розробки та законодавчого оформлення нових інституційних норм, має з'явитися структура, відповідальна за їх впровадження та захист. Крім того, нові інституційні норми стануть дієвими лише за умови їх сприйняття учасниками економічних відносин, і це сприйняття має відбитися у їх тактичних та стратегічних діях.

В економічній системі, що функціонує на директивно-плановій основі, індивідуальна ініціатива економічних агентів у процесі виробництва та розподілу благ обмежена. Це обумовлено: командно-розподільчим механізмом директивного централізованого планування; жорсткою ієрархічною організаційною системою, що виключає конкуренцію учасників економічних відносин; централізацією прав на створення, реструктуризацію та розпуск організацій; централізованим перерозподілом фондів між підприємствами, існуванням монобанку тощо (Л. Бальдеревич).

У період переходу до економічної системи ринкового типу реалізуються інші принципи економічної діяльності. Створюється нова, адекватна вимогам ринку, інституційна система, має місце зміна форми координації (форми зв'язку) виробників і споживачів, відносин власності (способу присвоєння та відчуження у відносинах робітників і власників), типу відтворення, техніко-виробничої структури.

У рамках інституційних перетворень у трансформаційній економіці України були започатковані такі процеси:

1. Денаціоналізація основних засобів виробництва шляхом приватизації державних та кооперативних підприємств.

2. Депланізація, яка супроводжується конструюванням системи інституційних відносин, що забезпечують незалежне від держави функціонування ринкових механізмів.

3. Лібералізація цін з незначною часткою державного регулювання.

4. Перетворення розподільчих відносин. Перехід від загальної системи розподілу за працею і пільгового розподілу із суспільних фондів споживання за однаковою участю всіх громадян до системи утворення і розподілу доходів з трьох джерел – від праці, капіталу і підприємницької діяльності.

5. Перехід від госпрозрахунку (орієнтація на отримання прибутку за заданою ціною) до комерційного розрахунку, розрахованого на максимізацію прибутку при вільному ціноутворенні.

6. Реорганізація бюджетно-податкової та кредитно-грошової систем відповідно до вимог приватногосподарської ринкової системи.

7. Налагодження механізму суспільного відтворення із залишенням державі обмежених функцій у цій сфері.

Основою здійснення цих процесів в Україні була відповідність принципам ринкових реформ, що об'єднуються Концепцією Вашингтонського консенсусу: капіталізм є лібералізація господарської діяльності плюс приватизація за будь-яку ціну плюс політика цінової стабільності.

Виникла необхідність запровадження інституту державного регулювання, відповідного ринковим вимогам, інститутів приватної власності, підприємництва, конкуренції, саморегулювання.

2. Характер та наслідки інституційної трансформації вітчизняної економіки

Ключовими проблемами інституційних перетворень в Україні можна назвати:

- повільне законодавче оформлення нових інституційних меж;
- суперечливість існуючих неформальних норм та імпортних інститутів, що створило передумови для викривленого їх використання;
- неготовність економічних агентів до зміни економічної поведінки відповідно до нових можливостей.

Повільна трансформація інститутів сприяла загостренню конфліктів інтересів різних груп економічних агентів, стрімкому розшаруванню населення за критерієм володіння власністю, доходній диференціації завдяки правовій захищеності більшої частини населення. Це стало однією з причин загальної економічної нестабільності та підвищення рівня ризику господарських операцій. Конфлікти виникають внаслідок

переоцінки кожною з груп (крупних та дрібних чиновників, найманих працівників тощо) власних можливостей, завдань в умовах нових економічних відносин при відсутності повної інформації про поточні й найближчі результати перетворень та їх кінцеву мету.

Тривалим процесом виявилось формування інституту права на ринкових засадах внаслідок недостатнього розуміння в поточній ситуації довгострокових потреб економіки та неузгодженості дій політичних сил. Державні структури втратили функцію тотального контролю, але залишили пріоритетність доступу до власності, ресурсів, коригуючи економічну політику для укріплення своїх позицій.

Поглибленню трансформаційної кризи в Україні сприяла відсутність ефективної політичної системи. Національна політика нашої держави значною мірою залежить від інтересів окремих впливових груп, що контролюють рішення владних структур. Це мало негативні наслідки для якості фінансової, монетарної політики перших років трансформації. Політична невизначеність, корупція, низька політична активність населення сприяли ухиленню від відповідальності за несвочасне, неповне, неякісне виконання органами державної влади своїх обов'язків. Сформувалося уявлення про слабку роль держави у вирішенні суспільних проблем та відчуття особистої відповідальності за власний добробут, для підвищення рівня якого використовуються всі доступні методи, у тому числі й незаконні.

Свою специфіку мало формування інституту приватної власності. Внаслідок приватизації, однією з цілей якої проголошувалося створення критичної маси власників, більшу частку власності було сконцентровано в руках невеликого кола осіб. Близько 8 млн громадян не скористалися своїм правом отримати цінні папери в обмін на приватизаційні сертифікати. Значну кількість останніх було реалізовано населенням одразу після їх отримання, причому за ціною, меншою за номінальну, внаслідок нестачі інших, більш звичних доходів. Надання певним категоріям громадян пільгових умов обміну сертифікатів на цінні папери, формування закритих для зовнішніх інвесторів корпорацій, зниження вартості підприємств, що приватизувалися, стали факторами штучного обмеження кількості власників. Внаслідок відмінностей у фондоозброєності підприємств різних галузей працівники отримали у власність майно різної вартості.

У період грошової приватизації значна частина дрібних власників реалізувала свої цінні папери внаслідок низької прибутковості об'єктів власності та (або) недостатнього рівня поточних доходів. Ринкова вартість акцій могла бути вищою або (частіше) нижчою за первинну залежно від фінансової привабливості підприємств.

Таким чином, ключовим фактором участі в розподілі державної власності стало первинне відношення до тих чи інших об'єктів власності, а соціальним наслідком приватизації – високий рівень соціальної диференціації за критерієм володіння власністю. На даний момент у суспільстві наявне дуже невелике, але відносно стає коло крупних власників.

Негативний вплив недосконалої приватизації на темпи економічного зростання був ще більш суттєвим через те, що процес перерозподілу активів є, як правило, дуже коштовним для суспільства. Нерівномірний розподіл власності є вагомим фактором дестабілізації суспільних відносин, оскільки більша частина населення, що позбавлена права володіння активами, має мотиви ініціювати проведення перерозподільних процесів.

Запровадження інституту приватної власності не означає автоматичної появи ефективних власників. Перешкодою для якісного економічного розвитку України є слідування власниками рентоорієнтованим стратегіям поведінки у вигляді прагнення до пільгового оподаткування, запровадження високих імпорتنих мит, тобто застосування різноманітних способів обмеження конкуренції з метою отримання надлишкового прибутку. Розповсюдження рентоорієнтованої поведінки підмінює інвестиції у виробництво інвестиціями у пошук ренти, і поступово в цей процес залучається все більше економічних агентів, які прагнуть в такий спосіб підвищити свою конкурентоспроможність. У результаті зменшується суспільний добробут.

Процес концентрації власності призвів до закріплення монополізованої структури економіки України на фоні оголошення конкуренції, як одного з базових економічних інститутів.

Підвищення монопольного впливу на ціни супроводжувалося скороченням обсягів виробництва. Це призвело до значних структурних деформацій. З одного боку, вивільнення виробничих потужностей давало змогу розвинути нові сфери виробництва. Економіко-політичні умови в Україні сприяли цьому, але більшою мірою в тіньовій сфері економіки. Відсутність правової та економічної безпеки, корупція і рентоорієтована поведінка обумовили те, що рентабельність тіньової діяльності була на порядок вищою, ніж дозволеної законом. З іншого боку, відбулося викривлення міжгалузевих пропорцій, зниження граничної продуктивності факторів виробництва. У результаті більша частина нових капітальних вкладень спрямовується на виробництво проміжного продукту. Темп зростання виробництва кінцевого продукту уповільнився.

Отже, інституційна трансформація не призвела до швидкого формування ефективної соціально-економічної системи внаслідок специфіки державного регулювання, правових змін, проведення процесу

приватизації, поглиблення структурних деформацій. Її позитивним результатом було створення передумов для активізації економічної поведінки. Урізноманітнення форм власності обумовило появу варіантів капіталовкладень, зміни в мотивації заощаджень. Перерозподіл економічних функцій між державою та приватними економічними агентами сприяв появі альтернатив у виборі виду економічної діяльності. Щонайменш номінально з'явилося більше можливостей для представлення учасниками економічних відносин своїх інтересів. Але їх пристосування до нових умов ведення внутрішньої та зовнішньоекономічної діяльності в структурно незбалансованій дефіцитній економічній системі України здійснювалося дуже повільно, що наклало негативний відбиток на характер проведення технологічної та соціально-культурної трансформації.

З точки зору вітчизняних науковців (Савчук В.С., Зайцев Ю.К., Малий І.Й.), можна говорити про такі ознаки сучасної інституційної структури України:

- управління ринковими процесами здійснюється на основі ринкових механізмів. (Тим не менше, не рідкістю є використання адміністративних заходів впливу на суб'єктів економіки);
- панування приватної форми власності. (Хоча повноцінний механізм захисту прав власників остаточно несформований);
- сформовані важелі макроекономічного впливу на суб'єктів економіки;
- ресурси розподіляються на альтернативній основі щодо їх використання. (Хоча чимала кількість власників переслідують мету швидкого збагачення в короткостроковому періоді, нехтуючи майбутніми перспективами, які мали б місце внаслідок більш раціонального розпорядження ресурсами);
- існує система організацій, які забезпечують функціонування економіки на інституційних засадах ринку.

Отже, можна зробити висновок, що процес формування ефективних інститутів та узгодження їх з неформальними нормами триває в Україні до теперішнього часу.

Список рекомендованої літератури

1. Бальцерович Л. Соціалізм, капіталізм, перетворення / Пер. з англ. під заг. ред. Б.В. Новикова. – Х.: Каравела, 2000. – 415 с.
2. Бузгалин А.В., Колганов А.И. Сравнительный анализ экономических систем: методология и теория (материалы спецкурса) // Вестник Московского Университета. Сер. 6, Экономика. – 2002. – № 3. – С. 94-113.

3. Черковец Е.Н. Переход к рыночным системам и воспроизводство (проблемы политической экономии) // Вестник МГУ. Сер. 6 «Экономика». – 2002. – № 4. – С. 14-33.
4. Будкін В.С. Концепції та реалії моделей економічної трансформації постсоціалістичних держав // Стратегія економічного розвитку України. – 2002. – № 2(9). – С. 35-43.
5. Проблемы социальной справедливости в зеркале современной экономической теории / Общ. ред. Д.Д. Москвина. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 190 с.
6. Процкив О.И. Социально-экономические результаты приватизации в Украине // Государственный бюллетень о приватизации. – 2005. – № 1. – С. 20-25.
7. Трансформаційна економіка: Навч. посіб. / В.С. Савчук, Ю.К. Зайцев, І.Й. Малий та інші. – К.: КНЕУ, 2006. – 612 с. – С. 172-208.
8. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи): Монографія / В.Н. Геєць, М.І. Зверяков, А.А. Грищенко та ін. Інститут економічного прогнозування за ред. академіка НАН України В.М. Гейця. – К.: Логос, 1999. – 497 с.

Питання для обговорення

1. Визначте поняття «трансформація інституційної структури».
2. Охарактеризуйте задачі інституційної трансформації в Україні, що були визначені в 90-х рр. ХХ ст.
3. Визначте проблеми інституційних перетворень у процесі трансформації економіки України. Які нові можливості отримали економічні агенти, і що перешкоджало їх реалізації?
4. Охарактеризуйте сучасну інституційну структуру української економіки. Назвіть досягнення та фіаско інституційного розвитку за роки незалежності.